

UTICAJ DEMOGRAFSKOG STARENJA NA EKONOMSKI RAZVOJ REPUBLIKE SRPSKE

Stevo Pašalić

Pedagoški fakultet, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Bosna i Hercegovina

Sažetak. Predmet istraživanja su demografske promjene koje su bitno determinisane promjenama koje se događaju u ekonomskom, društvenom, kulturnom, zdravstvenom i tehničko-tehnološkom razvoju Republike Srpske. Cilj istraživanja je definisati pojmove potrebne za razumijevanje procesa demografskog starenja, te istražiti trendove demografskih kretanja u Republici Srpskoj. Doprinos istraživanja sastoji se u utvrđivanju ekonomskih i socijalnih posljedica demografskih procesa. Demografska kretanja u Republici Srpskoj su već duže vremena izrazito negativna. Dominantni procesi koji se ističu su nedovoljno rađanje i proces demografskog starenja. Dugoročne posljedice ovih procesa su već sada vidljive, ali u budućnosti bi mogle biti i još izraženije. Kao i većina posttranzicionih zemalja, Srpska je suočena s niskim stopama fertiliteta i zato joj je potrebna aktivna populaciona politika koja će pomoći u povećanju stopa fertiliteta i demografskom oporavku, a s tim povezano i ekonomskom oporavku.

Ključne reči: starenje stanovništva, fertilitet, dobna zavisnost, ekonomija

Uvod

Starosna struktura stanovništva je jedna od najvažnijih struktura budući da direktno utiče na ekonomski položaj i mogućnosti razvoja određene zemlje. Stanovništvo svake zemlje predstavlja nosioca ekonomskog razvoja zbog proizvodne uloge koju ima unutar svake ekonomije. Osim ekonomskog razvoja, starosna struktura omogućuje praćenje razvoja stanovništva tokom dužeg vremenskog perioda. Savremena društva različitim mjerama i politikama nastoje ublažiti nepovoljna demografska kretanja. Proces demografskog starenja s kojim se Republika Srpska prema demografskim istraživanjima već duže vremena susreće predstavlja problem, a prema projekcijama starenje stanovništva bi u budućnosti moglo biti i izraženije. Trend starenja stanovništva vidljiv je već iz popisa iz 1991. Godine, a 2013. godine udio mladih u dobi 0-14 godina značajno je opao. Uspoređivanjem broja mladog i starog stanovništva vidljivo je da na 100 stanovnika mladih do 15 godina dolaze 121 stanovnika starijih od 65 godina, što svakako djeluje nepovoljno na ekonomski razvoj, direktno ili indirektno. U skladu s navedenim, proces demografskog starenja i korelacija tog procesa s ekonomskim implikacijama predstavljaju osnovni problem istraživanja ovog rada.

U savremenom globalizovanom svijetu svakodnevno dolazi do promjena koje se s demografske strane ogledaju u produženju vijeka trajanja života stanovništva i to s naglaskom na razvijene zemlje. Posmatrajući strukturu stanovništva razvijenih zemalja vidljiv je s jedne strane trend kasnijeg ulaska u brak, rađanja manjeg broja djece, nižih stopa nataliteta, a s druge strane sve starije stanovništvo, smanjuje se kontigent radno sposobnih te se povezano s tim povećava broj zavisnog stanovništva. Demografske promjene su bitno determinisane promjenama koje se događaju u ekonomskom, društvenom, kulturnom, zdravstvenom i

tehničko-tehnološkom razvoju. Zahvaljujući napretku na poljima medicine i tehnologije stanovništvo postaje starije, a za očekivati je da će ta sve starija struktura stanovništva Republike Srpske, a i drugih zemalja nepovoljno utjecati na neka ekonomska kretanja, ponudu radne snage i sl. S obzirom na uočenu problematiku, potrebno je dati odgovor na pitanje koji su uzroci demografskog procesa starenja, te kako oni djeluje na nacionalni dohodak i javne prihode i rashode u Republici Srpskoj, što je predmet analize ovog rada.

Cilj ovog rada je definisati pojmove potrebne za razumijevanje procesa demografskog starenja, istražiti trendove demografskih kretanja u Republici Srpskoj, uporediti te trendove sa odabranim zemljama Evrope i svijeta, pronaći međuovisnost između demografskog starenja i implikacija tog procesa na tržište rada, javne prihode i javne rashode Republike Spske.

Osim sažetog prikaza aktuelnih demografskih kretanja, odnosno demografskog starenja, doprinos istraživanja sastoji se u utvrđivanju ekonomskih i socijalnih posljedica navedenog procesa. Demografsko starenje dovodi do povećanog udjela starih koji nisu u radno aktivnoj dobi. S druge strane javlja se problem nezaposlenosti mladih. Sve navedeno ima negativan uticaj na ekonomiju i socijalno stanje stanovništva unutar granica Republike Srpske. Kroz analizu procesa starenja stanovništva u Republici Srpskoj, u radu će se prezentovati uzroci i posljedice tog procesa, odnosno uticaj na javne izdatke za penzije i zdravstvo. Istrživanje procesa demografskog starenja stanovništva je potrebno da bi se u budućnosti prevladali negativni efekti na javne izdatke i ekonomski razvoj uopšte.

Materijal i metod

Kvantitativno-dinamički model **promjena broja** stanovnika (za **suprapopulaciju**) dobija se po obrascu: $r = (\sqrt{2}-1) \cdot 1000$ i $r = (\sqrt{0,5}-1) \cdot 1000$ za **depupulaciju**. Krajem osamdesetih godina prošlog vijeka BiH ulazi u jednu od specifičnih faza svog demografskog razvoja. Promijenjen je obrazac obnavljanja stanovništva (ispod nivoa za prostu reprodukciju), a potom dolazi i do ratnih dešavanja, koja su posebno pogodila demografska kretanja.

Treba istaći da su popisi stanovništva 1971, 1981, 1991. godine rađeni po principu stalnog (**de iure**) stanovništva. Za razliku od toga, u popisu stanovništva 2013. godine primijenjena je nova koncepcija, tj. koncepcija prisutnog (**de facto**) ukupnog stanovništva, ali nešto izmijenjena u odnosu na njegovo izvorno značenje. Iz toga proizilazi nesklad između navedenih popisa (značajniji pad broja stanovnika u međupopisnom periodu 1991–2013).

U posljednje vrijeme sve veću pažnju dobijaju **metode za mjerenje migracija** i razumijevanje njihove izuzetno važne uloge u prostornoj dinamici ukupnog stanovništva, pri čemu demografija razvija vlastitu metodologiju istraživanja, prognoziranja i projektovanja. **Migracije**, uz **natalitet** (fertilitet) i **mortalitet**, spadaju u osnovne **determinante razvoja stanovništva**. Upravo zbog takve međusobne zavisnosti uobičajeno je posmatrati stanje mortaliteta i fertiliteta, kako bi se usmjeravao i razvoj mjera u području migracija. Dosadašnja demografska istraživanja, pored kvantitativnih pristupa migracionim kretanjima, znatnu pažnju posvećuju problematici izučavanja i odabira migranata prema različitim obilježjima (polu, starosti, obrazovanju), kao i demografskim, ekonomskim i socijalnim karakteristikama migracija.

Migracija je događaj u vremenu i zavisi o dužini intervala. $M_i = f(t, e)$. Uticaj stohastičke komponente (e) dodat je funkciji kao aditivni član.

Ključna demografska determinanta migracija jeste **struktura** stanovništva. Tu je prvenstveno riječ o starosno-polnoj, ali i obrazovnoj strukturi stanovništva. Svaka od tih struktura relevantna je za izradu demometrijskih migracionih modela, ako se raspolože kvalitetnim empirijskim podacima.

Migracije shvaćene u svojoj prostornoj dimenziji redovno izazivaju poremećaje u starosno-polnoj strukturi stanovništva upravo zbog posebnih obilježja migranata prema starosti i polu.

Starosna struktura može se iskazati pomoću starosne varijable (d) u određenom vremenu (t). Migracije, naime, zavise o starosnoj strukturi određene populacije u vremenu (t), što se može izraziti relacijom:

$$M_i = f(d, t, e)$$

Većinu migranata čine mladi (Rogers, 1976). Migracije obuhvataju prvenstveno mlađe stanovništvo, jezgro radnog i fertilnoga kontingenta, starosnu kohortu od **20 do 40** godina.

Nepovoljni demografski procesi pidonijeli su smanjenju ukupnog "ljudskog kapitalka" kao osnovnog nosioca društveno-ekonomskog razvoja.

Radi smanjenja, ili bar ublažavanja nejednakosti u društveno-ekonomskom razvoju, neophodno je da se koriste **endogeni (in situ)** razvojni **resursi** i potencijali određenog prostora, ali i **demografski resursi**.

Rezultati i diskusija

Istraživanje i poznavanje demografskih faktora (fertiliteta, starenje stanovništva, migracije i dr.) nekog stanovništva važno je zbog njihove relevantnosti u određivanju smjera društveno – ekonomskog razvoja. Jedan od karakterističnih demografskih procesa je proces demografskog starenja. Kroz istoriju, ovaj proces bio je više vidljiv kod ekonomski razvijenih zemalja. Međutim, zbog sve izraženije glonalizacije svijeta sa slobodnim protokom robe i kapitala, proces demografskog starenja postaje i obilježje zemalja u razvoju. Takođe, zbog demografske tranzicije većinu razvijenih zemalja karakterišu niske stope nataliteta i fertiliteta. Wertheimer-Baletić (2004) definiše demografsku tranziciju kao proces koji podrazumijeva prelaz sa visokih stopa fertiliteta i mortaliteta na nizak fertilitet i mortalitet koji je uslovljen pretežno društvenim faktorima.

Puljiz, et.al (2005) istražuju aktualne demografske trendove te primjećuje proces starenja stanovništva. Prema istom autoru, u proteklih decenijama osnovna demografska karakteristika je poremećaj brojnog odnosa mladog i starijeg stanovništva. Zemlje su se sa jedne strane suočile sa padom stope fertiliteta, dok je sa druge strane porastao kontingent starijeg stanovništva, što je za direktnu posljedicu imalo povećanje indeksa zavisnosti penzionera u odnosu na zaposleno stanovništvo. Proces demografskog starenja povećava neravnotežu između penzionera i ekonomski aktivnog stanovništva, što za posljedicu ima povećanje izdataka za penzije, zdravstvene usluge, socijalnu zaštitu i druga transferna plaćanja stanovništvu starije dobi, a time vrlo vjerovatno i dalje povećanje javnih rashoda. Nadalje, navodi kako je starenje stanovništva primarno posljedica dva faktora, od kojih je jedan upravo opadanje stope fertiliteta. Tokom pedesetih godina 20. vijeka, u većini zapadnoevropskih zemalja žene su prosječno rađale oko troje djece, u poređenju sa samo 1,5 tokom posljednjih dvadesetak godina. Drugo, prosječni ljudski životni vijek sve je veći pa projekcije za budućnost govore kako će generacije koje se rađaju u sadašnjosti prosječno živjeti oko 90 godina, a generacije koje će uslijediti nakon njih živjeće još i duže. U takvim okolnostima, važan je podatak kako je danas očekivano prosječno trajanje života nakon navršениh 65 godina, što je još uvijek starosna granica za penzionisanje za muškarce u većini zemalja, 15,5 godina za muškarce, a 19,5 godina za žene, bar u razvijenim evropskim zemljama.

Osnovna obilježja demografskog razvoja Republike Srpske

Ukoliko se želi pratiti razvoj stanovništva neke zemlje, potrebno je paralelno pratiti i njegova kvalitativna obilježja kao što su stepen obrazovanja, sastav stanovništva i zdravstvena zaštita. Faktori koji utiču na stanje, razmještaj i sastav nekog stanovništva su brojni. Wertheimer-Baletić (1999.) navodi kako je te faktore moguće podijeliti u četiri veće grupe:

1. demografski,
2. ekonomski,
3. politički,
4. ostali faktori (socio–psihološki, tradicionalni, religijski).

Stanovništvo svake zemlje predstavlja najvažniji faktor društveno-ekonomskog razvoja te zemlje budući da je ono izvor radne snage. Radna snaga ima vrlo važnu ulogu u određivanju smjera i tempa razvoja zemlje. Stanovništvo se iz godine u godinu mijenja pod uticajem različitih faktora. Promjene mogu biti brojčane ukoliko broj stanovnika raste ili opada, a isto tako može dolaziti i do promjena u samoj strukturi stanovništva.

Ekonomski napredak zavisi upravo o brojnosti stanovništva neke zemlje, tj. o veličini radno sposobnog stanovništva. Ona zemlja koja ima više stanovnika uz ostale iste uslove biće razvijenija od one sa manjim brojem stanovnika. Veći broj stanovnika znači i veće tržište. U Republici Srpskoj sve više dolazi do izrđajaja tzv. negativni populacioni momentum, a demografski problem postaje društveno-ekonomski problem. U posljednjih 150 godina na razvoj stanovništva Republike Srpske djelovalo je više faktora od kojih su najvažniji kontinuirano, a ponekad i intenzivno iseljavanje stanovništva u evropske i prekomorske zemlje, te svjetski ratovi i građanski rat (1992-1995).

BiH je 1990-ih prošla kroz još jedan rat, a posljedica toga je smanjenje broja stanovnika u 21. vijeku (Pašalić, et.al.2006). Demografska slika Srpske u 21. vijeku ogleda se sa nekoliko karakterističnih procesa: neprekidnom prirodnom depopulacijom, odnosno većim brojem umrlih nego živorođenih, starenjem stanovništva i disbalansima u starosnoj strukturi stanovništva, kontinuiranim povećanjem očekivanog trajanja života pri rođenju i negativnim saldonom neto migracija s inostranstvom. Popis 2013. je urađen u skladu s međunarodnim statističkim standardima, te se za definisanje ukupnog stanovništva primjenjuje koncept uobičajenog mjesta stanovanja. U konačnoj obradi podataka u BiH to se nije desilo, pa Republika Srpska nije priznala rezultate navedenog Popisa. Podaci Popisa 2013. nisu neposredno usporedivi sa podacima ranijih popisa zbog različite statističke definicije stanovništva. Prema popisu stanovništva iz 2013. u Republici Srpskoj živi 1.170.342 stanovnika. Od toga 571 812 muškaraca i 598 530 žena (prema prerađenim podacima Popisa 2013. u Srpskoj). Koeficijent dinamike i drugih demografskih indikatora stanovništva u Republici Srpskoj iznose:

Indikatori	Io	Pf ₍₂₀₋₂₉₎	P _{'13/'91}	Iv	Ip	TIP
Republika Srpska	2,65	11,54	0,75	4,19	44,59	E

Izvor: Autorovo izračunavanje na osnovu podataka Popisa 2013. u Republici Srpskoj

Dakle, broj stanovnika je smanjen 2013. godine u odnosu na 1991. godinu 25%, indeks obrazovanosti je na niskom nivou, kao i indeks vitaliteta (Pašalić, et al. 2015). Sintetički pokazatelj svih demografskih indikatora indeks demografskog razvoja je vrlo nizak, što Republiku Srpsku svrstava u grupu demografski krajnje ugroženih područja.

Prirodno kretanje stanovništva

Kretanje broja stanovništva predstavlja promjenu ukupnog broja stanovnika na nekom području u u određenom vremenu. Wertheimer-Baletić (2003.), u jednom od svojih radova piše da je prirodno kretanje stanovništva dominantna determinanta ukupnog kretanja stanovništva u većini zemalja u svijetu i da bitne karakteristike ukupnog kretanja stanovništva određuje specifični, u određenoj zemlji postojeći tip reprodukcije stanovništva. Pod tipom reprodukcije podrazumijeva kretanje na koje djeluju samo prirodne komponente, a to su natalitet i mortalitet. Trend prirodnog opadanja stanovništva u Srpskoj, prvi je put zabilježen 2002. godine (Pašalić, 2002). U tom periodu (2001–2015) više je umrlo nego što se rodilo 33 709 stanovnika. Ukoliko se posmatra period od Drugog svjetskog rata do 1991. godine, prirodno kretanje stanovnika je bitna odrednica porasta broja stanovnika (72% u BiH), dok je na smanjivanje porasta stanovništva djelovao negativan migracioni saldo. Međutim, nakon 1991. godine, povezano uz rat u BiH, te privrednom recesijom, generiše se emigracija, pa je negativni migracioni saldo postao dominantna odrednica smanjivanja ukupnog broja stanovnika u BiH i Srpskoj. Stopa nataliteta se definiše kao broj živorođenih na 1000 stanovnika (Pašalić, 2012).

Tabela 1. Prirodno kretanje stanovništva u Srpskoj od 2011-2015.godine
Table 1. Natural movement population in Srpska from 2011-2015. Year

Godina	Rođeni	Umrli	Prirodni pr.
2011.	9 561	13 658	-4 097
2012.	9 978	13 796	-3 818
2013.	9 510	13 978	-4 468
2014.	9 335	14 409	-5 074
2015.	9 357	15 059	-5 702

Izvor: Republički zavod za statistiku, Banja Luka, 2016.

Prema podacima RZS u 2015. godini zabilježen je pad broja živorođene djece u odnosu na 2011. godinu za 2,1%, tj. rođeno je 204 djece manje nego u 2011. Ukupan broj rođenih u 2015. bio je 9 374 djece, od toga 9 357 živorođene djece i 17 mrtvorodene djece.

Tabela 2. SUF u Republici Srpskoj 2015.
Table 2. SUF in Republic of Srpska 2015.

Starosni kontingent	Broj rođenih	Broj žena	f_x
15–19	309	36 659	8,43
20–24	1 762	34 966	50,39
25–29	3 124	40 165	77,78
30–34	2 774	41 907	66,19
35–39	1 147	41 364	27,73
40–44	227	38 816	5,84
45–49	14	43 189	0,32
Σ	9 357	277 066	236,68

Izvor: Autorovo izračunavanje

Prema Puljiz (2002), osnovna odrednica proučavanja prirodnog kretanja broja stanovnika je stopa ukupnog fertiliteta (SUF). Ta stopa označava prosječan broj živorođene djece koje će roditi jedna žena određene generacije u fertilnom periodu (15–49 godina) pod uslo-

vom održanja istih specifičnih stopa fertiliteta kao i posmatrane godine. Analizirajući stope ukupnog fertiliteta u BiH 1991. godine je iznosila 1,70 a 2015. godine 1,23. Za prostu reprodukciju neophodna je stopa ukupnog fertiliteta od 2,14, što znači da je u BiH i Srpskoj vidljiva prirodna depopulacija.

SUF u Republici Srpskoj je: $236,68 \times 5 = 1\ 183,4$ $1\ 183,4 : 1\ 000 = 1,18$ (prosječno rađanje po ženi je **1,18 djeteta**, a za prostu reprodukciju potrebno je **2,1**).

Druga važna odrednica prirodnog kretanja stanovništva je mortalitet. Stopa mortaliteta se definiše kao broj umrlih na 1000 stanovnika. U 2015. u Srpskoj je zabilježen porast broja umrlih osoba u odnosu na 2011. godinu, tj. umrlo je 1 401 lica ili 10,2% više nego u 2011. godini. Stopa mortaliteta u 2015. iznosila je $12,8^{0/00}$.

Migracije stanovništva

Migracija je u širem smislu prostorna pokretljivost stanovništva dok je u užem smislu trajna promjena mjesta stalnog boravka pojedinca ili grupe stanovništva. Emigracija (iseljavanje) je proces odseljavanja stanovništva sa nekog prostora uzrokovan njegovim određenim, za stanovništvo odbojnim (push) faktorima, ili mnogo češće jačim privlačnim (pull) faktorima nekog drugog prostora u koji se stanovništvo seli. Useljavanje (imigracija) je proces useljavanja stanovništva na neki prostor uzrokovan njegovim određenim, za stanovništvo privlačnim faktorima. Migriranje je uz prirodno kretanje stanovništva (natalitet i mortalitet) glavna odrednica broja stanovnika na nekom području, a time i potencijalne količine rada. Prostorno kretanje stanovništva s globalizacijom postaje sve važniji faktor koji oblikuje globalnu ekonomiju. Migracija se događa kada postoji mogućnost za povećanje životne zarade, međutim ona će se dogoditi kada je sadašnja vrijednost očekivanih povećanih zarada veća od sadašnje vrijednosti troškova ulaganja. Troškovi koji su vezani za migracije su izdaci za prevoz, izgubljeni dohodak tokom preseljavanja, psihički problemi zbog napuštanja porodice i prijatelja, gubitak povlastica iz staža i gubitak penzionih povlastica. Ako osoba koja odlučuje o migriranju zaključuje da su troškovi veći, ona neće migrirati iako bi zarade na novoj lokaciji mogle biti veće od onih na trenutnoj lokaciji. Na odluku o migriranju utiču i drugi faktori kao što su starost, porodične prilike, obrazovanje, udaljenost i nezaposlenost. Što je osoba starija, manja je vjerovatnoća da će migrirati jer ima manje vremena za nadoknađivanje troškova ulaganja, veći im je nivo ljudskog kapitala kod sadašnjeg poslodavca zbog usavršavanja na poslu, zbog gubitka beneficija u penzionom sistemu, veći im je i socijalni trošak zbog čvršćih korijena u zajednici u kojoj žive.

Posljedice imigracije se odražavaju na ekonomske indikatore u zemlji useljavanja, a zahvaljujući mehanizmima prilagođavanja ne dolazi do velikih uticaja zaposlenosti. Penava (2011) navodi kako porast broja imigranata za 10% snižava dnevnicu za 0,2%. Već decenijama se Republika Srpska percipira kao izrazito iseljenička (emigraciona) zemlja. Od 1990-tih godina nije imala je jake useljeničke tokove osim uglavnom stanovništva srpske etničke pripadnosti iz Hrvatske. Istovremeno, emigracija iz BiH i Srpske bila je znatno jača, velikim dijelom uslovljena ratnim zbivanjima. Ova promjena je najizraženija ukoliko se analizira struktura stanovništva koje iseljava. To se odnosi najviše na iseljavanje visokoobrazovane radne snage, mahom mladih ljudi sa tek stečenim diplomama u najreproduktivnijoj životnoj dobi. Problem sa iseljavanjem obrazovane radne snage vidi se u društvenom trošku zbog sredstava koji su uloženi u obrazovanje da bi ti ljudi kasnije povećavali domaći proizvod zemlje u koju emigriraju. Globalna migraciona kretanja, dijelom izazvana kretanjima na svjetskom tržištu radne snage, više nego ikad odražavaju se u nacionalnim okvirima država. Tako, za razliku od šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog vijeka, kada su emi-

granti iz BiH uglavnom bili niskokvalifikovana radna snaga, danas su emigranti u većoj mjeri kvalifikovaniji i obrazovaniji.

S obzirom na pad stope nataliteta, bez imigracione politike vrlo je izgledno smanjenje broja stanovnika BiH i Srpske, a to je vidljivo i iz podataka Popisa stanovništva 2013., gdje se navodi kako je u periodu od 1991. do 2013. godine smanjen broj stanovnika za oko 1 041 000. Čipin i suradnici (2014.) navode kako bi imigranti predstavljali tzv. zamjensku migraciju koja bi mogla nadoknaditi i ublažiti depopulaciju i starenje te nadomjestiti izgubljenu radnu snagu.

Tabela 3. Neto migracioni saldo u BiH 1948-2016. godine
Table 3. Net migration balance in BiH 1948-2016. years

Period	Ukupni neto migracioni saldo	Godišnje
1948–1952.	-29.779	- 5.956
1953–1960.	-161.610	- 20.201
1961–1970.	-216.072	- 21.607
1971–1980.	-133.780	- 13.378
1981–1990.	-171.207	- 17.121
2013–2016.	91.126	30.375

Izvor: Izračunato vitalno-statističkom metodom

Ekonomski uticaj na veliki migracioni saldo dolazio je otuda što je BiH bila manje razvijena od useljeničkih područja bivše Jugoslavije, a od kojih se i sporije razvijala. Na drugoj strani, demografski procesi u BiH bili su dinamičniji nego u bivšoj Jugoslaviji kao cjelini, tako da je to vršilo stalan pritisak na iseljavanje u krajeve u kojima je taj demografski dinamizam slab (Pašalić, 2013).

Demografsko starenje

Demografski faktori direktno i indirektno utiču na ekonomski potencijal neke zemlje. Wertheimer-Baletić (1999) kaže kako stanovništvo predstavlja važnu odrednicu ekonomskog razvoja ne samo preko promjena što nastaju u ukupnom broju stanovnika, već i preko promjena koje nastaju u pojedinim strukturama stanovništva. Dok se u jednom dijelu svijeta ukupno stanovništvo povećava po vrlo visokim stopama, u većini razvijenih zemalja i mnogim zemljama u tranziciji ono se u apsolutnom broju smanjuje, čime se narušavaju nje gova starosna i polna struktura. Smanjivanjem prirodnog priraštaja u dužem vremenskom periodu i istovremenim očekivanim dužim trajanjem života u mnogim razvijenim zemljama se narušava starosna struktura ukupnog stanovništva, odnosno smanjuje udio mladih i znatno raste udio starijeg stanovništva. U Srpskoj se već niz godina smanjuje broj mladih, što zbog slabljenja ukupnog radnog i obrazovnog potencijala društva podrazumijeva narušavanje konkurentne sposobnosti ekonomije u međunarodnim razmjerama.

Starenje stanovništva Wertheimer-Baletić (1999) definiše kao povećanje udjela stanovništva starosne grupe 60 i više ili 65 i više godina u ukupnoj populaciji i tada se kao pokazatelj demografskog starenja uzima promjena koeficijenta starosti, tj. promjena (povećanje) udjela starog u ukupnom stanovništvu. Ako se analizira promjena udjela stanovništva do 14 godina u odnosu na stanovništvo starije od 65 i više godina koristi se indeks starenja. On pokazuje odnos starog prema mladom stanovništvu. Konačno, demografsko starenje možemo definisati i kao proces bržeg povećanja broja i udjela starog stanovništva (65 i više godina) u odnosu na radno sposobno stanovništvo, tj. radni kontingent (u starosti od 15 do

64 godine). Tada nam je pouzdan pokazatelj starenja stanovništva koeficijent starosne (dobne) zavisnosti starih. Demografsko starenje stanovništva ima mnoge nepovoljne efekte na odnose aktivnoga i neaktivnog stanovništva, aktivnih osiguranika i broja penzionera, strukturu potrošnje i javnih rashoda. Ukoliko je udio starog stanovništva u ukupnom broju veći od 7%, smatra se da zemlja ima staro stanovništvo (Wertheimer-Baletić 1999). Visoko razvijene zemlje se već decenijama suočavaju sa starenjem stanovništva i negativnom stopom prirodnog priraštaja. Iako je kvalitet života u takvim državama neupitan, nastavi li se dosadašnji trend demografskih kretanja, negativne implikacije na njihov dalji razvoj biće i više nego očite. Matković (2009) definiše tri temeljna uzroka starenja stanovništva, a to su migracije, pad stopa nataliteta i mortaliteta do kojih dolazi zahvaljujući razvoju tehnologije i medicine te, ne manje važno, ratovi koji su zahvatili ove prostore u prošlosti. Od navedenih uzroka, često se u Srpskoj pad nataliteta ističe kao najvažnija odrednica demografskog starenja. Naime, padom nataliteta smanjuje se obim mladog kontingenta populacije, čime se smanjuje i priliv stanovništva u radno i reprodukciono najvitalniju kohortu sa brojnim negativnim posljedicama na dinamiku i strukturu ekonomskog razvoja.

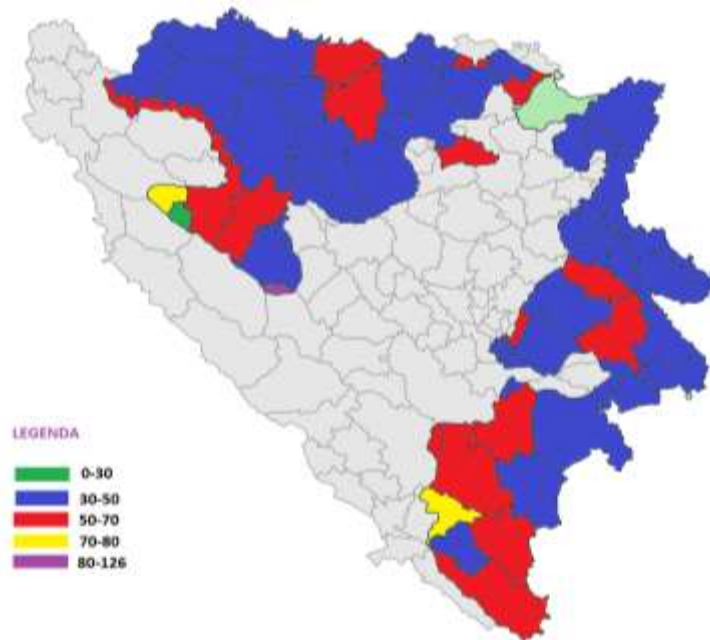
Proces i obilježja demografskog starenja

Proces demografskog starenja povezan je sa procesom demografske tranzicije. Demografsko starenje promatra se prvenstveno u razvijenim zemljama, koje se nalaze u posttranzicionoj etapi razvoja stanovništva u kojoj je nivo fertiliteta vrlo nizak, pa je povećanje starog stanovništva u njima određeno većinom smanjivanjem mortaliteta. Riječ je o posttranzicionoj etapi procesa demografske tranzicije uslovljenoj modernizacijom društva i društveno ekonomskim razvojem. Objasnjavajući proces demografskog starenja, demografi najveću pažnju posvećuju porastu udjela starijeg stanovništva, kasnijem formiranju porodice, te nižim stopama nataliteta i mortaliteta. Ekonomska i socijalna politika koja se mora prilagoditi ovim trendovima pod jakim je uticajem starenja zbog povećanog broja zavisnog stanovništva. Istraživanja pokazuju da sve manji broj aktivnog stanovništva iz radnog kontingenta izdržava sve veći broj starih i djece izvan radnog kontingenta. Posmatrajući demografsko starenje sa stajališta Srpske, može se reći da dijeli sudbinu većine razvijenih zemalja a da će se takvi trendovi nastaviti i u budućnosti

Prema definiciji, demografsko starenje počinje kada se povećava udio stanovništva starog šezdeset godina (ili 65 godina) u ukupnoj populaciji, a da ukoliko postotak starog stanovništva dosegne 7% smatra se da je stanovništvo neke zemlje staro. Uzroci i odrednice demografskog starenja u Srpskoj identični su razvijenim zemljama Evrope i svijeta. Temeljno obilježje demografskog starenja u Srpskoj je snižavanje stope nataliteta, a prema Wertheimer-Baletić (2004) glavni čimbenici snižavanja nataliteta su: vjekovno iseljavanje mladih ljudi u najproduktivnijim godinama, veliki gubici u ratovima koji su doveli do neujednačene strukture stanovništva sa viškom žena u fertilnom periodu, industrijalizacija koja je ubrzavala procese deagrarizacije i urbanizacije, neprimjerena agrarna politika koja je podsticala na odlazak sa sela i nepostojanje populacione politike. Upravo zbog toga starenje stanovništva Republike Srpske treba posmatrati u uslovima dugogodišnjeg kontinuiranog smanjivanja nataliteta, odgovarajućeg porasta mortaliteta te pojave prirodnoga pada stanovništva do kojeg je došlo početkom 90-ih godina. Postratne i tranzicione teškoće takođe su značajan destabilizacioni faktor demografskog razvoja. Prema demografskim pokazateljima stanovništvo Srpske obilježava izrazito duboka starost, najnepovoljniji tip starosnog sastava prema klasifikaciji (Nejašmić, Toskić, 2013) U Srpskoj je nastupila zrela posttranziciona faza u promjeni starosnog sastava; obilježava je kontrakcija mlade grupne kohte i ekspanzija stare, uz istovremeno smanjenje broja i udjela stanovništva u radno spo-

sobnoj kategoriji. Demografski razvoj Srpske ima izrazito polarizaciona obilježja, sa rastom manjeg broja velikih naselja i gradova koji ostavlja za sobom ostarjeli ruralni prostor u procesu izumiranja. Srpsku populaciju karakteriše visoki stepen ostarjelosti, a stanovništvo ima obilježja duboke i vrlo duboke starosti. Takva neravnoteža među velikim starosnim kohortama ima mnoge nepovoljne posljedice, koje posebno dolaze do izražaja u okolnostima slabije razvijenosti i ekonomske krize.

Karta 1. Koeficijent ukupne dobne zavisnosti stanovništva Republike Srpske
Map 1. *The coefficient of total age dependence of the population of the Republic of Srpska*
 Izvor: Sopstvena obrada

Koeficijent ukupne dobne zavisnosti (stanovništvo 0–14 i 65 i više godina) u Republici Srpskoj iznosi 45,40. Prema priloženoj karti koeficijenta ukupne dobne zavisnosti uočljiv je izraženi disparitet među opštinama/gradovima.

Ako pokušamo da sagledamo posljedice sa kojima će se suočiti buduće generacije u Srpskoj, na osnovu projekcija stanovništva koje su izrađene posljednjih godina, iako nema pune saglasnosti o veličini problema, može se sa sigurnošću tvrditi da će se na duži rok posmatrano niskonatalitetna područja suočiti sa vrlo izraženom depopulacijom i starenjem stanovništva.

Sa razvojnog aspekta se u tom kontekstu kao osnovna postavljaju pitanja ne toliko smanjenja broja stanovnika, već demografskog starenja, kao neminovne posljedice depopulacije koja nastaje u uslovima smanjenja rađanja. A sa stanovišta održivog razvoja postavlja se pitanje da li će buduće generacije moći da izdrže teret koji nameće starenje stanovništva u doмену zdravlja, obezbjeđenja sredstava za penzije, pa i u domenu socijalne zaštite u cjelini. Iako u drugom planu, i sa manje izvjesnosti u pogledu negativne konotacije mogu se razmatrati i posljedice u domenu radne snage, koja će takođe stariti u nepoljoprivrednim djelatnostima, što u kontekstu modernog tehnološkog razvoja može usloviti određene probleme vezane za produktivnost, adaptibilnost, mobilnost, a samim tim i strukturno posmatrano nedostatak radne snage.

Sa druge strane, međutim, ukoliko depopulacija bude na nivou koji znači gubitak blizu jedne trećine sadašnje populacije u Srpskoj, dilema intervencija ili ne dobija novu dimenziju, koja nikako ne može da uključi samo ekonomske posljedice. A i sa stanovišta ekonomije otvoreno je pitanje da li depopulacija ovih razmjera može da ostane bez negativnih posljedica, nezavisno od otvorenosti zemlje i uključenosti u međunarodnu ekonomiju, sve većeg značaja kvalitativnih faktora razvoja, posebno znanja i tehnologije, institucionalnih prilagođavanja, bolje organizacije rada i dr.

Tabela 4. Indeks starenja
Table 4. Index aging

Teritorija	Stopa <i>n</i>	Stopa <i>m</i>	Indeks <i>i_s</i>
BiH	8,2	10,5	0,92
Republika Srpska	8,0	12,8	1,21
Federacija BiH	8,7	9,8	0,80
Distrikt Brčko	11,3	13,3	0,93

Izvor: Autorovo izračunavanje na osnovu podataka vitalne statistike, Agencija za statistiku BiH RZS, Sarajevo, Banja Luka, 2016.

Pri tom posebno treba posebno naglasiti da su hipoteze korišćene u ovim projekcijama umjerene, pogotovu ako imamo u vidu izuzetno veliki pad fertiliteta u zemljama u tranziciji⁴ i očekivano ubrzanje ekonomske tranzicije u Srpskoj i okruženju.

Demografske činjenice i posljedice demografskih kretanja, kako one koje se već danas uočavaju, tako i one sa kojima će se društvo suočiti u budućnosti, ne dozvoljavaju ravnodušnost društva i države. Ravnodušnost se posebno ne može tolerisati kada su u pitanju niskonatalitetna područja. Kao naredna pitanja se stoga postavljaju: kako da se djeluje, sa kojim sredstvima i kakvi se efekti mogu očekivati. Samo ako se na ova pitanja ne mogu dobiti zadovoljavajući odgovori, intervencija se može dovesti u pitanje.

Zaključak

Proces demografskog starenja zajedno sa ukupnom depopulacijom je demografski problem koji ima uticaj na gotovo sve sfere društveno-ekonomskog života. Negativne implikacije demografskog starenja su vidljive u svim porama društva, krenuvši od penzionog sistema, zdravstvenog sistema i sistema obrazovanja pa sve do tržišta rada. Brojčano smanjenje i starenje radnog kontingenta, dovodi u pitanje brži ekonomski razvoj zemlje. Nužan je zaokret te pojačavanje mjera populacione politike koja bi mogla zaustaviti ove negativne trendove. Mladi obrazovani kadar iseljava iz zemlje u inostranstvo, formira porodicu i napušta zemlju. Potrebno je okrenuti se tome da se ljudima omogući da rade i da imaju priliku od svog rada dostojno živjeti. Sistem obrazovanja se mora prilagoditi i uskladiti sa tržištem rada kako bi ljudi lakše našli zaposlenje. U radu je nekoliko puta navedeno kako je stanovništvo temelj razvoja svake zemlje zbog proizvodne snage koju ima. Porodica čini temelj obnove svakog stanovništva i prema tome Republika Srpska mora voditi adekvatnu populacionu politiku i to na način da slabosti koje trenutno ima pretvori u snagu koja će u budućnosti osiguravati napredak. Prepuštanje demografskih procesa spontanim tokovima nedvojbeno će voditi daljem produblivanju ekonomske i društvene krize što predstavlja prijetnju sve ukupnom razvoju. Da bi se usporio proces starenja stanovništva Srpske i ublažile njegove posljedice, nužno je povećati natalitet, čime će se podstaknuti postupno pomlađivanje starosnog sastava. Ukoliko dođe

do ostvarenja ovih uslova potrebnih za oporavak, porodice neće imati potrebu za iseljavanjem, pa će na području Srpske formirati porodice čime će se podstaći porast nataliteta što je osnovna odrednica ublažavanja posljedica demografskog starenja. Osim demografskih, brojne su društveno-ekonomske i druge posljedice ovakvih trendova, a zbog duboke prožetosti demografske strukture s ekonomskim razvojem, može doći do umnožanja negativnih posljedica. Zbog svega navedenog je potrebno voditi dugoročnu aktivnu politiku stanovništva te na taj način upravljati demografskim procesima i pokušati preokrenuti negativne trendove koje preovladavaju već više decenija.

Literatura

- Matković, T. (2009). *Socijalna demografija*, Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Nejašmić, I. i Toskić, A. (2000). Razmještaj stanovništva u Republici Hrvatskoj – dio općih demografskih i društvenogospodarskih procesa. *Geoadria*, 98.-110.
- Nejašmić, I. i Toskić, A. (2013). Starenje stanovništva u Hrvatskoj – sadašnje stanje i perspective. *Hrvatski geografski glasnik*. 75/1, 89 –110.
- Čipin, I. et al. (2014). *Stručna podloga za izradu Strategije prostornog razvoja Republike Hrvatske: Demografski scenariji i migracije*, Zagreb: Ekonomski fakultet
- Pasalić, S., et al. (2015). Demografski resursi i organizacija osnovnog obrazovanja u Republici Srpskoj. *Glasnik Antropološkog društva Srbije*. 49, 159-166.
- Pasalić, S., et al. (2006). *Demografski razvoj i populaciona politika Republike Srpske*. Bijeljina: Mladost
- Pasalić, S. (2013). *Export report*. Hague: ICTY
- Pasalić, S. 2012. Demographic losses in Bosnia and Herzegovina. *Republic Center for war crime research*. Hague: ICTY
- Pasalić, S.(2002). *Atropogeografska stvarnost Srba u BiH 1992-2000*. Banja Luka Kompani.
- Puljiz, V. et. al. (2005). *Socijalna politika*. Zagreb: Pravni fakultet sveučilišta u Zagrebu.
- Wertheimer-Baletić, A. (1999). *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: Mate.
- Wertheimer-Baletić, A. (2003.) Razvoj stanovništva Hrvatske - reprodukcijске odrednice. *Zbornik radova*, Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet, Rijeka. 21, 30 -44.
- Wertheimer-Baletić, A. (2004.). *Depopulacija i starenje stanovništva – temeljni demografski procesi u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.

INFLUENCE OF DEMOGRAPHIC AGING ON ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF SRPSKA (BOSNIA AND HERZEGOVINA)

Stevo Pašalić

Summary. The research subject are demographic changes that were notably determined by changes in economic social, cultural, health and tehnical and tehnological development of Republic of Srpska. The aim of the research is to define necessary concepts for comprehension of demographic aging process and to explore demographic movements trend in the Republic of Srpska. Contribution of research is consistend of ascertaining the economic and social, consequences of demographic processes. Demographic movements in Republic of Srpska are extremely negative for a long time. Dominant processes that stand out are insufficient birth rate and demographic aging process. Long-term consequences of these processes are already visible but in the future it might be more expressed. Like most post-transition countries, the Republic of Srpska is confronted to with low fertility rates so it needs an active population politics that will help increase of fertility rate demographic recorey and economic recorey.

Key words: population aging, fertility, age dependency, economy